Перекладач: М. Вороний

СЦЕНА ПЕРША

В башті.
Альбер і Іван.

Альбер

Хоч би там що, я буду на турнірі.
Ану, Іване, покажи шолом.

Іван подає йому шолом.

Пробитий, знищений. Його надіти
Не можна. Треба десь новий дістати.
Який удар. Проклятий граф Делорж!

Іван

І ви йому віддячили незгірше:
Коли з стремен ви вибили його,
Добу лежав без тями він та ледве
Чи й вичуняв.

Альбер

А шкоди ж він не має:
Його нагрудник венеційський цілий,
А груди і шага йому не варті,
Бо інших він не стане купувать.
Чом я тоді ж не зняв шолома з нього!
А зняв би я, коли б не сором тільки

Тих пань і герцога. Проклятий граф!
Вже краще б голову мені пробив.
Убрання треба теж. В останній раз
Всі рицарі сиділи в адамашках
Та в оксамитах; я один був тільки
У панцирі за герцогським столом.
Перепросив, що випадково трапив
На той турнір. А нині що скажу?
О бідність, бідність! Як вона нам серце
Принижує. Коли Делорж ударом
Свого списа важкого мій шолом
Пробив і далі проскакав повз мене,
А я, з чолом одкритим, острогами
Мого Еміра стиснувши, помчав
Як вихор і, немов пажа малого,
Відкинув графа геть на двадцять кроків,
Як з місць своїх всі дами підвелись,
Коли сама Клотільда, вид закривши,
Несамохіть зненацька закричала,
І славили герольди мій удар, —
Тоді нікому й думка не майнула,
Що сталося причиною моєї
Хоробрості і сили навісної!
Я ошалів за мій шолом зіпсутий;
Геройству щó було виною? Скупість.
Так! Заразитися нетрудно нею
Під спільним дахом тут з моїм отцем.
Що бідний мій Емір?

Іван

Він все кульгає.
Вам виїхать не можна ще на нім.

Альбер

Ну, що робить, куплю собі Гнідого,
Недорого за нього й правлять.

Іван

Так,
Недорого, та грошей в нас нема.

Альбер

Що ж каже той непотріб Соломон?

Іван

Він каже, що не може більш давати
Вам грошей без застави.

Альбер

Без застави?
А де ж мені заставу взять... диявол!

Іван

Я говорив.

Альбер

Що ж він?

Іван

Та крекче й мнеться.

Альбер

То ти б сказав йому, що мій отець
І сам, як жид, багатий, що раніш
А чи пізніш я все одержу в спадок.

Іван

Я говорив.

Альбер

Щож?

Іван

Мнеться та все крекче.

Альбер

Яка біда!

Іван

Він сам хотів прийти.

Альбер

Ну, слава Богу. Вже його на сей раз
Без викупу не випущу я.

Стукають у двері.

Хто там?

Входить жид.

Жид

Слуга найнижчий ваш.

Альбер

А, мій друзяка!
Проклятий жид, поважний Соломон!
Ану ходи сюди: так ти, я чую,
Не віриш в борг?

Жид

Ах, рицарю ласкавий,
Присяйбі, рад би я... але не можу.
Де грошей взять? Я знищився упень,
Все рицарям ретельно постачавши.
Ніхто не платить. Вас хотів просить,
Чи не могли б ви хоч частину дати...

Альбер

Розбійнику! Та, мавши в себе гроші,
Чи я б морочився з тобою? Ну,
Не будь упертим, любий Соломоне,
Давай червінці. Висип мені сотню,
Поки тебе не потрусили.

Жид

Сотню!
Якби ж то мав я сто червінців!

Альбер

Слухай:
Не гріх тобі приятелів своїх
Не визволяти?

Жид

Присягаюсь...

Альбер

Годі,
Застави захотів? Що за дурниця!
Що я в заставу дам? Свинячу шкуру?
Якби я міг в заставу дати щось,
То вже давно продав би сам. Чи слова
Рица́рського тобі, собако, мало?

Жид

О, ваше слово, поки ви живі,
Багато дуже важить. Повні скрині
Усіх багатирів фламандських зараз,
Як талісман, воно вам одімкне.
Але коли його передасте ви
Мені, єврею бідному, самі ж —
Хай Бог боронить! — помрете, тоді
В моїх руках воно подібне буде
До ключика відкинутої в море
Шкатулки.

Альбер

Та хіба переживе
Мене отець?

Жид

Як знати? Наші дні
Полічені не нами. Цвів ще вчора
Юнак, а нині вмер; і ось чотири
Діди на плечах згорблених несуть
Його в могилу. Ще барон здоровий.
Як пан Бог дасть, літ десять, може, двадцять,
І двадцять п'ять, і тридцять проживе він.

Альбер

Ти брешеш, жиде. Через тридцять літ
Мені вже буде п'ятдесят, тоді
Нащо мені й ті гроші?

Жид

Гроші? Гроші
Потрібні завжди нам, у кожнім віці;
Але юнак в них бачить слуг моторних
І, не жаліючи їх, шле туди й сюди;
Старий же бачить в них певніших друзів
І береже їх як зіницю ока.

Альбер

О, мій отець не слуг своїх, не друзів
В них бачить, а панів, і сам їм служить.

І як ще служить? Як алжирський раб,
Як пес на ланцюгу. В холодній цюпі
Живе, п'є воду, їсть сухі скоринки,
Всю ніч не спить, все бігає та бреше.
А в скринях золото дарма собі
Лежить. Мовчи! Колись мені воно
Послужить, не залежиться...

Жид

О, певно,
На похоронах ясного барона
Проллється більше золота, ніж сліз.
Пошли вам, Боже, спадок швидше.

Альбер

Amen!

Жид

А можна б...

Альбер

Що?

Жид

Так, думав я, що зілля
Таке є...

Альбер

Що за зілля?

Жид

Так — є в мене
Дідусь один знайомий, він єврей,
Аптекар бідний...

Альбер

Певно, що лихвар
Такий же, як і сам ти, чи чесніший?

Жид

Ні, рицарю. Мій Товій інший торг
Провадить... Він готує краплі... Дивно,
Яка в них сила.

Альбер

А мені з них що?

Жид

На скляночку води... трьох крапель досить:
В них ні смаку, ні кольору не знати;
А чоловік без болю в животі,
Без нуду, без різачки умирає.

Альбер

То твій дідусь отрутою торгує?

Жид

Так — і отрутою.

Альбер

Що ж? Замість грошей
У позику мені даси ти з двісті
Пляшок отрути — по червінцю пляшку.
Чи так, чи як?

Жид

Ви смієтеся з мене.
Ні, я хотів... можливо, ви... я думав,
Що час баронові вже вмерти.

Альбер

Як?
Струїти батька! Синові посмів ти...
Держи його, Іване! І ти смів
Мені!.. Та знаєш ти, душе жидівська,
Собако, гадино, що я тебе на брамі
Повішу зараз же.

Жид

О, винен я!
Даруйте, я пожартував.

Альбер

Іване,
Вірьовку!

Жид

Я... я жартував. Я гроші
Приніс вам.

Альбер

Геть, псе!

Альбер

Жид виходить.

От мене до чого
Доводить скупість рідного вітця!
Жид смів мені таку пораду дати!
Вина мені дай склянку! Я тремчу весь...
А все ж, Іване, грошей мені треба...
Біжи за жидом проклятим. Візьми
Його червінці. Та сюди мені
Подай каламаря. Я шахраеві
Дам ро́зписку. Але самого Юду
Сюди не вводь... Або чекай — червінці
Його пахтітимуть отруйним духом,
Як срібняки прапращура його...
Вина просив я.

Іван

В нас вина ні краплі
Нема.

Альбер

А те вино, що в подарунок
Мені прислав з Іспанії Ремон?

Іван

Останню пляшку вчора я заніс
Слабому ковалеві.

Альбер

Пам'ятаю...
То дай води. Яке життя прокляте!
Ні, край всьому — піду шукати суду
У герцога: нехай примусить батька
Мене тримати при собі як сина,
А не як мишу ту, що з підземелля.

СЦЕНА ДРУГА

Льох.

Барон

Як молодий гульвіса жде спіткання
З повією лукавою якоюсь
Або з улещеним пустим дівчам,
Так я весь день чекав того часу,
Коли зійду нарешті в льох таємний
До вірних скринь моїх. Щасливий день!
Сьогодні можу я у шосту скриню
(У скриню ще не повну) знову жменю
Назбираного золота покласти.

Здається, небагато, та помалу
Скарби ростуть. Десь я читав, що цар
Раз воїнам звелів знести на купу
Землі по жмені. І курган величний
Там виріс, і з його вершини цар
Міг оглядати весело навколо
І поле, вкрите білими шатрами,
І море, де мигтіли кораблі.
Так я, мою звичайную данину
По жмені бідній вносячи в цей льох,
Насипав мій курган і з нього можу
Дивитися на все, мені підвладне.
Що не підвладним є мені? Мов демон,
Я звідси можу світом керувати.
Захочу — і збудуються палаци,
Захочу — і в сади мої розкішні
Збіжаться німфи жвавою юрбою,
І музи дань свою мені дадуть,
І вільний геній схилиться в покорі,
І труд безсонний, і чеснота смирно
Чекатимуть моєї нагороди.
Я свисну — і скривавлене злочинство
Вповзе до мене боязко і руку
Мені лизатиме, і в очі гляне,
Читаючи в них знак моєї волі.
Мені покірне все, а я — нічому;
Я зніссся понад всім, я маю спокій;
Я знаю міць мою — і з мене досить
Свідомості цього.

(Дивиться на своє золото)

От ніби й трохи,
Але якої сили людських кривд,
Турбот, благань, сліз марних і прокльонів

Воно виразником є тяжкомовним!
Тут є старий дублон... Ось він.
Сьогодні
Його вдова мені дала, та перше
З трьома дітьми півдня перед вікном,
Голосячи, стояла на колінах.
Йшов дощ і перестав, і знов пішов, —
Не рухалася з місця лицемірка;
Її прогнати міг би я, та щось
Мені шептало, що мені вона
Борг чоловіків принесла і завтра
В тюрмі сидіти, певно, не захоче.
А цей? Його мені приніс Тібо.
Де взять було йому, неробі, шельмі?
Звичайно, вкрав, а може, там вночі
На битому шляху або в гаю...
Авжеж! Якби всі сльози, кров і піт,
Пролиті за все те, що тут таїться,
З глибин землі всі виступили враз,
То знов була б пото́па — захлинувся б
Я у моїх льохах. Але пора.

(Хоче відчинити скриню)

Коли я хочу скриню відчинити,
Я щоразу тремчу і весь горю.
Не страх (о ні! кого мені боятись?
Меч при мені: за золото дасть одсіч
Риця́рська зброя), серце моє тисне
Якесь недовідоме почуття...
Нас упевняють медики: є люди,
Що в душогубстві дістають приємність.
Коли ключа вкладаю я в замок,
Я почуваю те, що почувають

Вони, як в жертву всадять ніж: приємно
І страшно разом.

(Відчиняє скриню)

Ось мої розкоші!

(Всипає гроші)

Йдіть, годі вам ганяти по світах,
Служити людським пристрастям і нуждам,
Спочиньте тут сном сили і спокою,
Як сплять боги в глибоких небесах!..
Сьогодні свято справити я хочу:
Перед усіми скринями по свічці
Я запалю і всі їх одімкну,
І, ставши серед їх, дивитись буду
На ті блискучі купи.

(Запалює свічки і відчиняє скрині одну по одній)

Я царству́ю!..
Який чарівний блиск! Моя держава
Мені покірна і міцна. В ній слава,
В ній честь моя і щастя! Я царству́ю!
А хто слідо́м за мною візьме владу
Над нею? Мій наслідник. Той безумець,
Той марнотратець молодий! Товариш
Гульвіс розпусних. Ледве я умру,
Він, він! сюди, під це німе, спокійне
Склепіння зійде з купою жадних,
Облесливих дворян, ключі у трупа
Мого укравши, з реготом одчинить
Всі скрині він — і потечуть скарби

В кишені їх діряві атласóві.
Святе начиння він розіб'є, грязь
Поллє царським єлеєм — він розточить...
А по якому праву? Чи даремно
Це все мені дісталося, чи жартом,
Немов тому грачеві, що кістьми
Гримить собі та купи загрібає?
Хто знає, скільки ж то гірких ощад,
Затислих пристрастей, думок важких,
Турбот щоденних і ночей неспаних
На це зложилося? Чи скаже син,
Що серце в мене мохом обросло,
Що я не вмів бажати і що совість
Мене не гризла зовсім, совість — звір той,
Що пазурами серце нам шкребе,
Нежданий гість, докучливий розмовник,
Лихвар жорстокий, відьма, що від неї
На небі місяць мерхне і могили
Тривожаться і мертвих висилають!
Ні, спершу вистраждай собі багатство,
А там побачим, чи нещасний стане
Те марнувати, що набуто кров'ю.
Якби ж то міг я від очей непевних
Сховати льох мій!.. О, якби з могили
Прийти я міг і, вартовою тінню
На скрині сівши, від людей живих
Мої скарби тут стерегти, як нині!..

СЦЕНА ТРЕТЯ

В палаці.

Альбер, герцог.

Альбер

Повірте, найясніший пане, довго
Терпів я сором бідності гіркої.
Якби не скрутний стан, моєї скарги
Ви не почули б.

Герцог

Вірю, вірю вам:
Такий, як ви, шляхетний рицар, батька
Без крайньої потреби не оскаржить...
Таких розпусних мало... Будьте певні:
Я батька вашого усовіщу
На самоті, без шуму. Я чекаю
На нього. Ми не бачились давно.
Він другом був ще дідові мойому.
Пригадую, як на свого коня
Мене, мале хлоп'я, він садовив
І покривав своїм важким шоломом,
Немовби дзвоном...

(Дивиться в вікно)

Хто це? Чи не він?

Альбер

Так, пане мій, це він.

Герцог

Ідіть же ви
В той покій. Я покличу вас.

Альбер виходить, входить барон.

Бароне,
Який же радий я, що бачу вас
Бадьорим і здоровим.

Барон

Я щасливий,
Мій пане, що на ваш наказ мав сили
Явитися.

Герцог

Давно, давно вже ми
Не бачились. Мене ви не забули?

Барон

Я, пане мій? Я мов тепер вас бачу.
О, ви були дитина жвава. Герцог
Покійний говорив було мені:
"Філіппе (так і звав мене він завжди
Філіппом просто), що ти скажеш? Га?
Десь літ за двадцять, певно, ти та я —
Ми будем дурні перед цим малим".
Виходить, перед вами...

Герцог

Ми знайомість
Тепер відновим. Ви мій двір забули.

Барон

Старий вже я, мій пане. При дворі
Що я робитиму? Ви молоді ще:
Турніри, свята любі вам. А я
До них не здатен вже. Бог дасть війну,
То я готовий злізти, крекчучи,
Знов на коня, — ще сили в мене стане
Мій меч старий тремтячою рукою
За вас, мій пане, вийняти з піхов.

Герцог

Бароне, щирість ваша нам відома.
Ви другом дідові були; мій батько
Вас поважав. І я вас завжди мав
За рицаря хороброго; присядьмо.
У вас, бароне, діти є?

Барон

Є син.

Герцог

Чому ж його я при собі не бачу?
Вам двір докучив, а в його літах
І стані слід йому при нас би бути.

Барон

Мій син не любить світського життя:
Він дикої і мовчазної вдачі.
Круг замку по лісах він все блукає,
Як молодий олень.

Герцог

Не випадає
Йому людей цуратись. Ми привчим
Його до свят веселих і турнірів.
Пришліть його до мене. Відповідне
Своєму становищу призначте сину
Утримання... Ви супитесь — з дороги
Стомились ви?

Барон

Я не стомився, пане,
Але мені ви завдали стиду.
Я перед вами не хотів признатись,
Та змушуєте ви мене сказать
Про сина те, що хтів я потаїти.
На жаль великий, пане, він не гідний
Ні ласки вашої, ані уваги:
Він молодість свою проводить буйно,
В низькій розпусті.

Герцог

Це тому, бароне,
Що він один. Самотність і безділля
Звичайно гублять молодих людей.
Пришліть його до нас — і він забуде
Ті звички, що на самоті засвоїв.

Барон

Простіть мені, мій пане, але справді
Я згодитись на це не можу...

Герцог

Чом же?

Барон

Звільніть старого...

Герцог

Я жадаю знати
Причину вашої відмови.

Барон

Гнів я
На сина маю.

Герцог

За що?

Барон

За лихе
Злочинство.

Герцог

В чім же є воно, скажіть?

Барон

Облиште, герцоге!..

Герцог

Це дуже дивно.
Чи вам за нього сором?

Барон

Сором... так...

Герцог

Що він зробив?

Барон

Він... він мене убити
Хотів.

Герцог

Убити! Так його віддам я
На карний суд, як чорного злочинця.

Барон

Доводити не стану я, хоч знаю,
Що, певно, прагне він моєї смерті,
Хоч знаю, що мене він замишляв...

Герцог

Що?

Барон

Обікрасти.

Альбер впадає в кімнату.

Альбер

Клевета, бароне!

Герцог

Як сміли ви?

Барон

Ти тут! І ти, ти смів!..
Ти міг таке на батька слово мовить!..
Я клевещу! і перед нашим паном?
Мені, мені... чи вже не рицар я?

Альбер

Ви клеветник!

Барон

І ще не вдарив грім!
О Боже правий! Підійми ж свій меч
І розсуди нас!

(Кидає рукавичку, син хапливо її підіймає)

Альбер

Дякую. Ось перший
Дарунок батька!

Герцог

Що я бачив? Що
Було переді мною? Син прийняв
Від батька виклик. У які часи
Я герцогський ланцюг надів на себе!
Мовчи, ти, тигреня! І ви, безумче,
Вгамуйтесь.

(До сина)

Киньте це; віддайте зараз
Цю рукавичку.

(Відбирає її)

Альбер

(Набік)

Шкода!

Герцог

Так і вп'явся
Кігтями в неї! Нелюд! Геть з очей

І не являйтесь доти, доки сам я
Вас не покличу.

Альбер виходить.

Ви, старий, нещасний,
Чи вам не сором?

Барон

Пане мій, простіть...
Не можу встояти: мої коліна
Ослабли... Душно!.. Душно! Де ключі?
Ключі, ключі мої!..

Герцог

Умер він. Боже!
О, що за вік! Які страшні серця!